

УДК 339.7

Підчоса О.В.*

ТНК В НАФТОГАЗОВІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ІМПЕРАТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті досліджується вплив ТНК на нафтогазову індустрію України, визначаються перспективи подальшого розвитку галузі в умовах транснаціоналізації та виділяються основи функціонування механізму ефективної взаємодії на рівні держава-ТНК.

Ключові слова: нафтогазова галузь, ТНК, Україна, компанія, діяльність, транснаціоналізація.

The article examines the impact of TNCs on the oil and gas industry of Ukraine, also studies the prospects for future development of the sector in terms of transnationalization and defines the fundamentals of functioning of a mechanism of effective interaction at the state-TNC level.

Key words: oil and gas industry, TNC, Ukraine, company, activity, transnationalization.

В статье исследуется влияние ТНК на нефтегазовую индустрию Украины, определяются перспективы дальнейшего развития отрасли в условиях транснационализации и выделяются основы механизма эффективного взаимодействия на уровне государство-ТНК.

Ключевые слова: нефтегазовая отрасль, ТНК, Украина, компания, деятельность, транснационализация.

Постановка проблеми. Після того як СРСР припинив своє існування, а Україна отримала незалежність, країна активно включилася в міжнародні економічні процеси, в тому числі і в процес транснаціоналізації. Транснаціональні корпорації займають провідну позицію на сучасному етапі транснаціоналізації світової економіки, що зумовлює їх колосальний вплив на уряди країн та національні економічні системи. ТНК були і залишаються провідною рушійною силою розвитку світової нафтогазової індустрії і активно впливають на розвиток відповідних національних галузей.

Нафтогазова промисловість України є стратегічною для держави, тому ми вважаємо за необхідне дослідити вплив сучасного етапу транснаціоналізації на функціонування національної нафтогазової індустрії України. Розуміючи під процесом транснаціоналізації посилення світової інтеграції внаслідок глобальних операцій ТНК і виходячи з цього, ми ставимо за мету проаналізувати вплив діяльності нафтогазових ТНК на нафтогазову промисловість України.

Враховуючи те, що нафтогазова індустрія є однією з базових в структурі національної економіки, вона забезпечує виконання широкого кола стратегічних завдань: забезпе-

* кандидат економічних наук, економіст II категорії науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

чення національної економіки паливно-енергетичними ресурсами та сировиною для хімічної промисловості; забезпечення соціально-економічної стабільності (наповнення бюджету країни; підтримка належного рівня цін на пальне та паливно-мастильні матеріали; підтримка належного рівня цін на теплову та електричну енергію; підтримка належного рівня тарифів на комунальні послуги; забезпечення зайнятості (в структурі НАК «Нафтогаз України» працює 175 тис. осіб [1]); забезпечення пенсійних відрахувань тощо); забезпечення економічної безпеки в цілому, і енергетичної зокрема; створення резервів майбутнього зростання (інфраструктурних; стратегічних запасів паливно-енергетичних ресурсів; фінансових резервів та ін.) [2].

На сьогодні розвиток галузі відбувається в умовах: високого рівня енергозалежності економіки від імпорту нафти і газу; неефективного використання енергоресурсів; значної вразливості домогосподарств від цінової кон'юнктури на енергоносії; непрозорої участі держави в енергетичному секторі; стратегічного значення для країни питань ефективного та стабільного забезпечення енергоносіями та всебічного використання транзитного потенціалу; вагомого значення доходів від видобутку та транспортування нафти і газу для наповнення державного бюджету України; ускладнення доступу для окремих компаній до покладів сировини; існуючого іміджу нафтогазової індустрії України, як недостатньо прозорої, малоефективної та корумпованої тощо [3]. Необхідно зауважити, що дані умови формують зовнішнє середовище для ТНК, що працюють в Україні. Звідси можна зробити висновок про те, що умови зовнішнього середовища для даних компаній є складними, незважаючи на це, вони активно входять в галузь (ExxonMobil Chevron, Eni, Socar, Vanco та ін.) та активно розбудовують бізнес (ТНК, Лукойл, Shell та ін.) в країні.

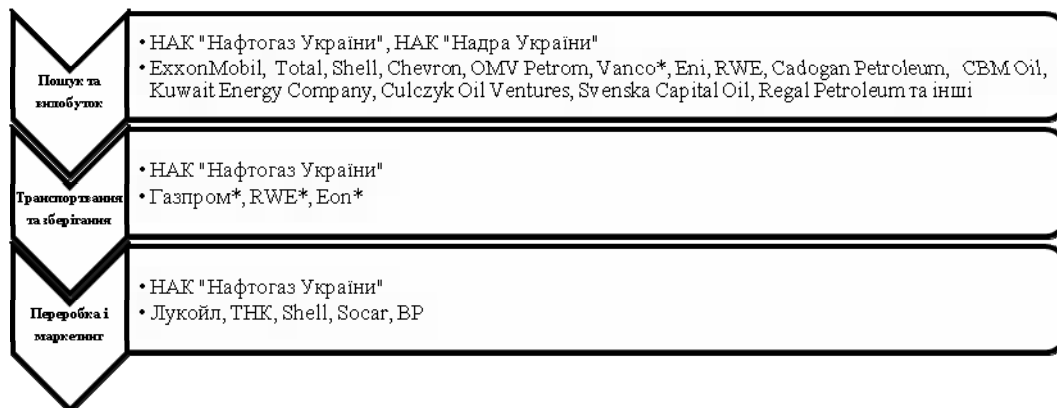
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розробку різних аспектів проблеми функціонування нафтогазових ТНК на території України зробили такі вітчизняні науковці, як: В. Дутчак, Ю. В. Макогон, О. І. Рогач, С. О. Якубовський, А. А. Семєнов, В. В. Крижанівська, М. Каменев, О. Сіренко, М. Гончар та ін.

Метою статті є визначення впливу ТНК на нафтогазову промисловість України та виділення основ функціонування механізму ефективної взаємодії на рівні держава-ТНК, а також визначення перспектив подальшого розвитку галузі в умовах транснаціоналізації. Враховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне виділити стимули участі ТНК в нафтогазовій індустрії України; проаналізувати діяльність найбільших енергетичних ТНК, що представлені в країні; окреслити стратегії входу в галузь, основні цілі і проекти; а також дослідити можливі позитивні і негативні ефекти їх діяльності.

В даному контексті варто зазначити, що проведення аналізу пов'язане з рядом складнощів об'єктивного характеру, а саме: нафтогазова індустрія України, як і в більшості країн світу, є досить закритою, що не дає можливості комплексного глибокого дослідження; інформація про обсяги інвестицій ТНК в галузь практично відсутня (знаходиться під грифом ДСК, складає комерційну таємницю ТНК) або являє собою неповну, що отримана з інсайдерських джерел (дана інформація може бути використана лише в якості допоміжної при проведенні аналізу); загальне уявлення про діяльність ТНК її масштаби та перспективи розвитку може бути сформоване лише на інформації доступній з відкритих джерел (прес-релізи та офіційні веб-сайти компаній).

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед нафтогазових ТНК, що активно розбудовують свою діяльність на території України можна виділити 3 групи компаній: «Російські» (Лукойл, ТНК, Газпром та ін.), «Західні» (Shell, Chevron, BP, Eni, Vanco та ін.) та групу «Східні» (Socar та «Казахойл» (дочірня компанія «КазМунайГазу»), Kuwait Energy Company, Sinores, ТРАО та ін.).

Різниця між даними групами компаній полягає в тому, що вони прагнуть працювати в різних ланках ланцюга створення вартості нафтогазової промисловості України (рис.1).

Рис. 1 Розподіл компаній за участю в окремих ланках ланцюга створення вартості в нафтогазовій промисловості України

Схему складено особисто автором.

Так більшість західних ТНК мають на меті відтворити повний ланцюг створення вартості, або, принаймні, більшу його частину. Окремі російські ТНК працюють лише в ланці переробки та збуту (вважаючи, що інші ланки ланцюга створення вартості в Україні малоприбуткові або взагалі не прибуткові), а деякі, такі як Газпром, прагнуть зайняти передові позиції в ланці транспортування та зберігання.

Існує також значна кількість компаній, яку ми відносимо до категорії «Східні ТНК». Такі компанії нещодавно працюють в Україні або ж тільки входять на ринок, маючи на меті різні цілі. Більшість компаній даної групи географічно відносяться до країн Центральної Азії, Близького та Далекого Сходу. Основною метою вищезазначеної групи ТНК, як ми вважаємо, є доступ до ринку збуту.

Варто зазначити, що стратегія доступу до ринків збуту виступає в якості домінуючої стратегії в процесі експансії більшості нафтогазових компаній на український ринок.

Вхід вищезазначених груп компаній в нафтогазову індустрію України умовно відбувся у 3 етапи:

1-ий етап. 1992-2000 рр. – експансія російських нафтогазових ТНК;

2-ий етап. 2000-2010 рр. – вхід до галузі західних ТНК;

3-ій етап. 2010-по теперішній час – вхід до галузі значної кількості компаній з різних регіонів світу.

На нашу думку, активізація діяльності ТНК у нафтогазовій галузі України в останні три роки пов'язана в першу чергу з лібералізацією доступу до покладів сировини, загальною активізацією розбудови вуглеводневої бази Причорномор'я та Чорного моря, розвитком технологій глибокого та ультра-глибокого буріння.

При цьому, зацікавленість ТНК у вуглеводневих ресурсах України не є чимось винятковим, а являє собою реалізацією комплексної стратегії освоєння нафтогазовими компаніями всього чорноморського басейну і причорноморського регіону. Так Lukoil Overseas², частина російської групи Лукойл, почала 3D сейсмозв'язувальні роботи на

¹ можлива перспективна участь.

² Стратегічний альянс Lukoil Overseas (Росія) (80%) і Vanco International (США) (20%) виграв в липні 2010 року тендер на розробку двох ділянок, отриманих Румунією після судового розгляду проти України в Гаазькому суді. Необхідно зазначити, що російській нафтогазовій ТНК належить один з трьох нафтопереробних заводів Румунії (Petrotel), з потужністю переробки 2,4 млн. тонн на рік і 300 АЗС в країні. Також варто зазначити, що консорціум Melrose Resources (Великобританія) і Petromar Resources виграв тендер на дві інші ділянки - Cobalcescu Est і Muridava [6].

морських ділянках Rapsodia Est і Trident на румунському узбережжі Чорного моря. Лукойл виділив 1,5 млрд. дол. США на реалізацію нафтових проектів в Румунії, з яких 400 млн. дол. США буде витрачено у найближчі три роки для обстеження і підтвердження запасів.

Інша ТНК RoyalDutch/Shell оцінює можливості видобутку природного газу в турецькій економічній зоні Чорного моря спільно з турецькою державною нафтогазовою компанією ТРАО (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) [4].

Транснаціональна нафтогазова компанія Total оголосила про підписання контракту з урядом Болгарії на розвідку морської ділянки Khan Asparuh. Total також підписала угоду, що дозволяє двом іншим європейським компаніям працювати спільно з нею. Такі дозволи отримали австрійська OMV (30%) та іспанська Repsol (30%), зі збереженням частки Total в розмірі 40% [5].

Консорціум у складі чотирьох нижчезазначених компаній отримав право на розробку родовищ нафти і газу на глибоководній ділянці Чорного моря «Скіфська». Американська ExxonMobil, голландсько-британська RoyalDutch/Shell, австро-румунська OMV Petrom та українська державна компанія НАК «Надра України» будуть здійснювати видобуток з підводного родовища. «Скіфську» площину можна порівняти з ділянками геологічно схожими на неї які ExxonMobil і OMV Petrom досліджують біля берегів Румунії. Група на чолі з Exxon, виплатить приблизно 300 мільйонів доларів за право підписання 50-річної виробничої угоди з українським урядом. Їх пропозиція також передбачає інвестування 400 млн. дол. США на початковому етапі розвідки [7].

Реалізація комплексної стратегії освоєння нафтогазовими ТНК чорноморського басейну і причорноморського регіону пов'язана з декількома факторами серед яких: недостатня вивченість ресурсного потенціалу регіону; економія часу та коштів від одночасного вивчення всієї території (обладнання і фахівці працюють в межах одного проекту); можливість отримання загальної картини розподілу покладів на значній досліджуваній площі.

Таким чином можна говорити про існування комбінації факторів (стимулів), що заохотили ТНК активно включитися в процес розвитку нафтогазової галузі України і значно пришвидшити його.

В першу чергу це загальносвітове ускладнення умов видобутку, що робить видобуток вуглеводнів в Україні економічно вигідним. Також важливим фактором є бажання уряду скоротити енергозалежність від поставок нафти та газу з Російської Федерації. Разом з тим активна розбудова вуглеводневої бази сусідніх з Україною країн (Румунії, Болгарії та Туреччини) дає можливість компаніям істотно скоротити виробничі видатки. Також немаловажними додатковими стимулюючими факторами, що роблять Україну привабливим місцем прикладання інвестицій нафтогазових ТНК, є наявність сировинної бази, висока ємність ринку вуглеводневої сировини і продуктів переробки, наявність достатньої інфраструктури, вигідне транзитне положення, наявність кваліфікованих кадрів.

З вищенаведеного виходить, що в сучасних умовах нафтогазові ТНК зацікавлені в роботі на території України, а Україна зацікавлена в ТНК, що можуть сприяти вирішенню широкого кола завдань серед яких: забезпечення енергетичної безпеки, підвищення відрахувань до бюджетів всіх рівнів, створення додаткових робочих місць, розбудова інфраструктури та інші.

Для того щоб виробити механізми ефективної взаємодії і оцінити вплив енергетичних ТНК на нафтогазову галузь вважаємо за доцільне детально проаналізувати діяльність найбільших ТНК, що оперують в Україні.

Вичерпавши можливості експансії на внутрішньому ринку, російські нафтогазові компанії розпочали експансію на ринки Європи і світу. При цьому першочерговою метою

було входження в ланки переробки і збуту в колишніх республіках СРСР та Східної Європи. В ході реалізації поставленої мети, російські ТНК розглядали Україну в якості пріоритетного ринку через наявні коопераційні зв'язки і технологічну пристосованість до специфічних (важких) сортів нафти, що видобуваються в Росії. Домінування російських нафтогазових компаній в процесі приватизації українських енергетичних активів було зумовлено традиційною роллю Росії як основного експортера вуглеводнів в Україну, геополітичним розташуванням України як транзитера російських енергоносіїв до країн Європи, а також активною експансіоністською політикою [8]. Також російські компанії мали значний досвід в сфері приватизації енергетичних активів (в Російській федерації приватизація в нафтогазовій галузі відбулася раніше ніж в Україні).

Найбільшими російськими нафтогазовими компаніями, що нині працюють в Україні, є: у сфері нафтопереробки – «Лукойл», «ТНК», «Татнефть» та ін.; у сфері транспортування нафти – «Сургутнефтегаз», «Роснефть», «Транснефть», «Сибнефть»; у сфері поставок та транспортування газу – «Газпром» та «Ітера».

Діяльність російських ТНК у нафтопереробній галузі України на етапі входження в галузь була спрямована передусім на переорієнтацію Росії з експорту сирової нафти на експорт нафтопродуктів, отриманих, зокрема, на українських НПЗ; поглинання з цією метою українських підприємств шляхом їх приватизації та акціонування для географічного наближення до ринків споживання нафтопродуктів у Центральній та Західній Європі; додаткове укріплення позицій ТНК на внутрішньому ринку нафтопродуктів України шляхом створення спільних підприємств та через розбудову власної збутової мережі [8]. Варто зазначити, що на сьогодні російські ТНК зосередилися лише на збуті продуктів переробки, а наявні в них переробні потужності практично не працюють.

Поряд з зазначеними вище, у ланці переробки та збуту нафтогазової галузі України з'явилися й нові російські компанії – «Сиданко», «Уралнефть», «Арчнефтегеология», «Удмуртская НК», «Ритек», «Полярное сияние», «Чишманефть» та інші, які використовують переробні потужності «Укртатнафти», «Галичини» та «Нафтохіміка Прикарпаття» [8].

Найбільшою російською нафтогазовою ТНК, що працює в Україні є Лукойл. Компанія відноситься до підгрупи «міжнародних нафтогазових компаній» (до 2004 відносилася до групи «підприємств спонсором яких є уряд») і демонструє достатньо високі темпи розширення глобальної мережі. Лукойл має власний видобуток нафти на Каспії та в Іраку і є співвласником 5-ти європейських НПЗ (3 в Чорноморському регіоні: Petrotel в Румунії, Бургазського НПЗ в Болгарії та Одеського НПЗ в Україні) будує нафтовий термінал в порту Барселони, а також бере участь в багатьох інших міжнародних проектах. Серед яких найбільш цікавим з точки зору досвіду для України є розробка родовища Західна Курна-2 в Іраку, що виводить компанію на якісно новий рівень розвитку³.

Свою діяльність в Україні компанія Лукойл розпочала в 1999 р., придбавши 57,1 % акцій Одеського НПЗ (нині контролює понад 90 % акцій).

В 2001-2004 роках була проведена часткова модернізація підприємства. Інвестиційна програма розвитку і технічного переозброєння підприємства до 2013 року передбачає підвищення якості всіх продуктів переробки відповідно до вимог європейських стандартів;

³ Лукойл планує видобувати 500000 барелів нафти на добу в 2013-2014 рр. з родовища Західна Курна. Західна Курна є найбільшим нерозвиненим родовищем нафти у світі з оціночними запасами 13 млрд. барелів, що розташовані на невеликій площі. Необхідно зазначити, що на даний момент Лукойл виробляє 220000 барелів нафти на добу за межами Росії (в Росії сконцентровано всього 10% виробництва компанії і 12% запасів). Ірак, Узбекистан і Західна Африка - це три регіони зростання в яких Лукойл планує наростити свій видобуток до 500-600 тис. барелів нафти на добу протягом 5-10 років. [10].

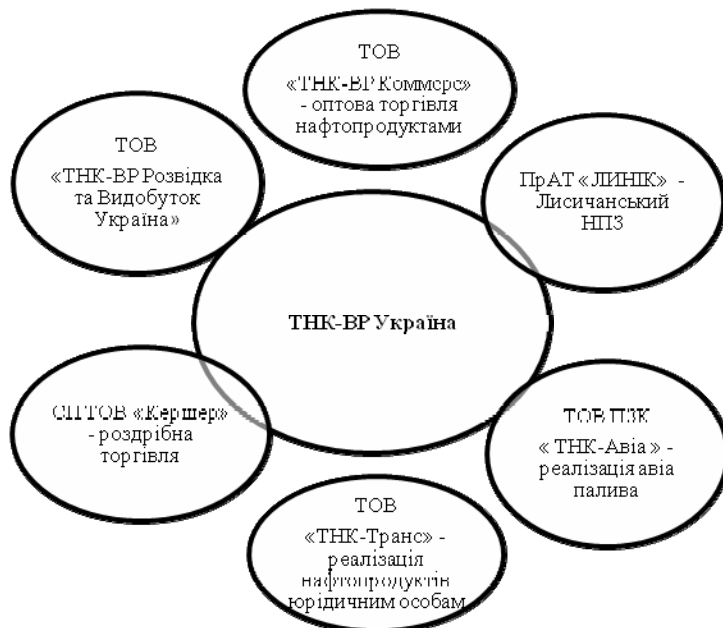
збільшення глибини переробки нафти до 85-90 %; забезпечення високого рівня виробництва шляхом реконструкції підприємства; скорочення викидів забруднюючих речовин і відходів шляхом впровадження нових прогресивних технологій, устаткування, матеріалів і підвищення рівня автоматизації управління технологічними процесами [9].

Варто зазначити, що дана програма є здебільшого декларативною, компанія не виконує в повному обсязі інвестиційні зобов'язання. Про це свідчить той факт, що в 2011 році Одеський НПЗ не переробляв нафту.

Через свою роздрібну мережу в Україні, що включає 280 автомобільно-заправних комплексів, компанія, в основному, реалізовує паливо вироблене болгарським та румунським підприємствами. Таким чином компанія Лукойл номінально присутня в двох ланках ланцюга створення вартості нафтогазової галузі України, але реально працює і розвиває лише збут продуктів переробки⁴. Слід зауважити, що компанія Лукойл брала участь у конкурсі на розробку ділянки «Скіфська» чорноморського шельфу, але програла його.

Другою найбільшою російською ТНК, що працює в Україні є ТНК-ВР. Основна задекларована мета ТНК-ВР в Україні - виробляти і постачати якісні нафтопродукти на ринок країни. Також компанія декларує, що для досягнення цієї мети вона послідовно здійснює інвестиції в потужності з переробки і збуту.

Бізнес групи в Україні представлені наступними ключовими підприємствами (рис. 2):

Рис. 2 Підприємства компанії ТНК-ВР Україна

Примітка. Схему складено особисто автором за матеріалами [11].

Лисичанський нафтопереробний завод⁵ - ключовий актив міжнародного холдингу ТНК-ВР в Україні. Даний нафтопереробний завод є найсучаснішим в країні. Потужність підприємства дозволяє переробляти понад 7 млн. тонн нафтової сировини на рік. ПП «ТНК-Україна» на відкритому конкурсі придбала контрольний пакет акцій Лисичанського НПЗ в липні 2000 року.

У 2007 р. Лисичанський НПЗ першим з українських заводів почав виробництво дизельного палива стандарту Євро-4, а в 2011 завершив модернізацію переробних установок з метою повного переходу на виробництво бензину цього класу [13].

⁴ До 2017 року в розвиток українського бізнесу буде інвестовано 100 млн. дол. США. Ці кошти підуть на модернізацію мережі АЗС, придбання нових станцій, реконструкцію нафтобаз, а також на розвиток системи контролю якості та роботи персоналу. Згідно з оцінкою компанії, кількісна присутність «Лукойл-Україна» на ринку становить 4%, частка роздрібних продажів - 8%. Мета компанії - до 2017 року довести кількість АЗС до 300 сучасних комплексів. У 2013-му році планується реконструювати 40 станцій і відкрити 5 нових АЗС [12].

⁵ Лисичанський завод є другим за величиною НПЗ в країні. 2011 рік він закінчив з чистим прибутком 110,7 млн. гривень.

За підсумками 1-го півріччя 2012 р. загальний обсяг випуску товарної продукції «ЛИНІК» склав близько 6 млрд. гривень проти 17,4 млрд. за аналогічний період 2011 року. А вже з 1 березня 2012 року поставки сировини на НПЗ ЛИНІК в Україні припинені [14].

З нових проектів ТНК-ВР в Україні варто відмітити участь компанії у конкурсі на розробку Юзівського родовища, а також розбудову мережі газонакопичувальних станцій. Збутова мережа ТНК-ВР в Україні налічує 150 автомобільно-заправних комплексів і поступово збільшується.

ТНК-ВР як і Лукойл номінально присутня в двох ланках ланцюга створення вартості нафтогазової галузі України, але на даний час реально працює лише в якості збутової компанії.

Не дивлячись на те, що російські нафтогазові ТНК широко представлені в ланці переробки та маркетингу їх ринкова влада не є монопольною.

Серед західних ТНК найбільш продуктивно в Україні працює компанія «Шелл». Починаючи з 1992 року компанія веде свою діяльність у таких напрямках: геологорозвідка та видобуток вуглеводнів, маркетинг газу та паливно-мастильних матеріалів, а також будівництво та експлуатація мережі АЗС [15]. В компаніях «Шелл» в Україні нараховується приблизно 2 тисячі співробітників, більшість з яких – українці.

В ланці пошуку та видобутку «Шелл» з 2006 року співпрацює з ДК «Укргазвидобування», дочірньою компанією НАК «Нафтогаз України». В рамках договору про спільну діяльність компанії спільно проводять розвідку глибокозалягаючих покладів газу на ліцензійних ділянках ДК «Укргазвидобування» в Харківській та Полтавській областях. В 2012 році був підписаний оновлений договір, що передбачає проведення робіт на шести ліцензійних ділянках⁶ загальною площею близько 1300 кв. км у Харківській області (Шебелинська, Західно-Шебелинська, Павлівсько-Светлівська, Мелехівська, Герсеванівська та Ново-Мечebilівська ліцензійні ділянки). Початок буріння першої пошукової свердловини в рамках даного проекту заплановано на осінь 2012 р. Очікується, що по закінченню початкових пошуково-розвідувальних робіт, витрати «Шелл» на спільну діяльність можуть досягнути 200 млн. дол. США.

Також у травні 2012 р. компанія «Шелл» була оголошена переможцем конкурсу на право укладання угоди про розподіл продукції (УРП) на розробку Юзівської та Олеської ділянок⁷. Ця подія стала важливим кроком на шляху до реалізації компанією «Шелл» своєї стратегії з розвитку вуглеводневого потенціалу України [16].

Ще одним з проектів в ланці пошук та видобутку в Україні є участь компанії в консорціумі по освоєнню ділянки «Скіфська» на шельфі Чорного моря.

Маркетингом газу в Україні займається підрозділ «Шелл Енерджи Юкрейн». Дана компанія почала свою діяльність в вересні 2006 року і на даний момент пропонує свої послуги широкому колу споживачів газу. Метою компанії був доступ на український ринок.

⁶ Згідно наявної геологічної інформації, газоносність на вищевказаних ліцензійних площах не пов'язана зі сланцевими породами. У той же час, за результатами буріння першої пошукової свердловини в рамках даного проекту планується підтвердити наявність системи газоносних ущільнених пісковиків.

⁷ Shell і Chevron взяли на себе зобов'язання інвестувати 3,2 і 2,4 млрд. грн. відповідно на проведення геологорозвідувальних робіт на Юзівській і Олеській площах. Юзівська ділянка – розташована на території Харківської і Донецької областей (площа – 7886 кв. км.). Оціночні ресурси – 4,054 трлн. куб. м газу різних типів. Обсяг інвестицій 1,6 млрд. грн. на етапі геологорозвідувальних робіт і 30 млрд. грн. на етапі розробки родовищ. Олеська ділянка – розташована на території Львівської і Івано-Франківської областей (площа – 6324 кв. км.). Оціночні ресурси 2,98 трлн. куб. м сланцевого газу. Обсяг інвестицій 1,3 млрд. грн. на етапі геологорозвідувальних робіт і 25 млрд. грн. на етапі розробки родовищ [17].

Початок діяльності «Шелл Енерджі Юкрейн» співпав з початком проведення геологорозвідувальних робіт в Україні. В 2006 році «Шелл» підписала договір про спільну діяльність з дочірньою компанією НАК «Нафтогаз України» стосовно проведення геологорозвідувальних робіт на ділянках в Дніпровсько-Донецької западини. Підрозділ «Шелл Енерджі Юкрейн» був створений для реалізації видобутих у майбутньому вуглеводневих ресурсів на території України.

В сфері нафтопереробки оперує «Шелл Глобал Солюшнз», підрозділ «Шелл» з технічних консультацій, що веде переговори з українськими НПЗ відносно їх технічної підтримки та надання консультаційних послуг. В Україні підрозділ постачає ліцензійне обладнання та каталізатори для реконструкції двох установок на НПЗ «Укртатнафта» в м. Кременчук.

Мережа АЗС Shell в Україні налічує 172 станції і компанія активно збільшує дану мережу. Підрозділ мастильні матеріали Shell - Shell Lubricants – пропонує до реалізації такі відомі бренди, як Shell Helix, Shell Rimula, Shell Tellus, Shell Spirax, Shell Retinaх і т.д.

Досвід діяльності «Шелл» в Україні можна назвати позитивним. Компанія ввійшла на ринок через поступову розбудову збутової мережі, а через певний проміжок часу, оцінивши внутрішнє середовище країни та імперативи розвитку, почала нарощувати свою присутність в інших ланках вартісного ланцюга і поступово трансформується в провідну ТНК, що працює в нафтогазовій галузі України.

Іншою західною нафтогазовою ТНК, що представлена в Україні є компанія Vanso-Прикерченська. І на противагу Shell досвід діяльності Vanso в країні не є позитивним і тому заслуговує особливого вивчення.

Компанія Vanso була заснована в 1952 – в м. Х'юстон (Техас, США). В 2006-2007 – компанія виграла тендер на розробку надр Прикерченської ділянки континентального шельфу Чорного моря і отримала ліцензію для діяльності в Україні. Але через проблеми з урядом компанія так і не почала роботи.

Vanso зазначає, що акваторія Чорного моря, яка належить Україні, є однією з найбільших не розроблених ресурсних зон світу, багатих на вуглеводні, оскільки, за своєю геологічною структурою даний район подібний до басейну Каспійського моря, що є основним регіоном із видобутку нафти і газу у світі. Аналітики компанії припускають, що Чорне море має аналогічний потенціал. А завдяки новітнім технологіям глибоководних досліджень Україна отримала можливість проводити розвідувальні роботи в зоні українського шельфу Чорного моря.

Першим кроком в цьому напрямку повинно було стати дослідження і розробка Прикерченської ділянки чорноморського шельфу, згідно з угодою про розподіл вуглеводнів, що видобуватимуться в межах Прикерченської ділянки шельфу Чорного моря, між державою Україна та компанією «Венко Прикерченська Лтд» геологічна розвідка та подальша розробка нафтогазових родовищ здійснюватимуться на нафтогазоносній ділянці загальною площею 12,96 тис. км², що розташована на відстані 13 км від берегової лінії Кримського півострова. Хоча на початковому етапі неможливо точно встановити об'єми вуглеводнів в зоні робіт, фахівці визначили найбільш перспективні площі Прикерченської ділянки, серед яких Тетіївська площа (центрально-південна частина ділянки) і Судацький складчастий пояс (північна частина ділянки). Потенційний видобуток на цій території становить мінімум 4 мільйони тонн нафти щороку – цифра, яка дорівнює загальному обсягу українського видобутку нафти на рік.

Потенційний видобуток природного газу може скласти близько 4,5 млрд. куб. м на рік, тобто 25% щорічного обсягу видобутку газу в Україні. За планом видобування ко-

рисних копалин повинно було відбуватися у 2 етапи: перший етап – дослідження – розрахований на 8 років з проектною вартістю близько 330 млн. дол. США; другий етап – розробка і видобування – передбачає безпосереднє видобування вуглеводнів. Запланований загальний обсяг інвестицій впродовж всього періоду реалізації проекту приблизно 15 млрд. дол. США [18].

Vanco виділяє наступні основні переваги проекту для України:

- в рамках проекту буде проведено перше детальне геологічне дослідження і оцінку глибоководної зони Прикерченського шельфу Чорного моря, що вимагає масштабних інвестицій і пов'язане з суттєвими ризиками;
- успішна реалізація проекту стане вагомим внеском в український бюджет (частка України становитиме близько 70%);
- впровадження проекту стане значним кроком до забезпечення енергетичної незалежності України;
- успішне впровадження проекту сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості інших ділянок Чорного моря в межах України;
- проект передбачає створення до 5 тисяч нових робочих місць;
- також проект передбачає залучення новітніх світових технологій в українську нафтогазову галузь [18].

Варто зазначити, що Vanco Energy протягом останніх 10 років реалізувала низку успішних проектів з глибоководної розвідки та розробки морських шельфів Західної Африки. На даний момент компанія має ліцензії на проведення діяльності у 5 країнах: Кот д'Івуарі, Гані, Екваторіальній Гвінеї, Габоні та Україні.

На нашу думку подальша співпраця з компанією Panatlantic⁸ є досить перспективною в контексті технологічного розвитку нафтогазової галузі України і забезпечення енергетичної безпеки шляхом диверсифікації джерел видобутку.

Окремо слід виділити двох супер-мейджорів ExxonMobil і Chevron, що лише нещодавно ввійшли в нафтогазову галузь України, але одразу в 2 найбільші проекти в ланці пошуку і видобутку (Chevron і Shell розроблятимуть Юзівську і Олеську ділянки; ExxonMobil, Shell і OMV Petrom «Скіфську» ділянку чорноморського шельфу). Ми вважаємо, що експансія вищезгаданих компаній в інші ланки ланцюга створення вартості нафтогазової індустрії України може розпочатися за 2-3 роки в залежності від умов внутрішньої і зовнішньої кон'юнктури.

Разом з американськими ТНК італійська Eni в кінці 2012 року планує приступити до розвідки сланцевого газу в Західній Україні. Eni представила Державній службі геології та надр України проект програми геологорозвідувальних робіт на 2012-2015 роки з бюджетом 55 млн. дол. США.

Невеликою підгрупою в групі «Західні ТНК» представлені незалежні виробники: Kulczyk Oil, Regal Petroleum, Cadogan Petroleum, Svenska Capital Oil, Advance Energy та інші.

Найбільш динамічно в Україні розвивається видобувна компанія Kulczyk Oil (володіє 70% компанії «КубГаз» яка розробляє Ольговське, Макіївське, Північно-Макіївське, Вергунське і Крутогорівское родовища у Дніпровсько-Донецькому басейні [19]).

Активно розвивається компанія Cadogan яка співпрацює з італійською Eni. Так, у червні Eni підписали угоду з НАК «Надра України» і Cadogan Petroleum Plc. про купівлю 50,01% ТОВ «Західгазінвест» (Івано-Франківська область). Як відомо, «Західгазінвест» в даний момент володіє ліцензіями на розробку дев'яти родовищ сланцевого газу у Львівській області.

¹ В травні 2012 року компанія Vanco змінила назву на Panatlantic.

Svenska Capital Oil, (через Meisen Energy володіє підприємством «Карпати газ») веде спільну діяльність з «Укргазвидобуванням». Основним пріоритетом СП є ремонт старих свердловин (планується провести капітальний ремонт 120 свердловин), а також будівництво і модернізація технологічного устаткування. Svenska Capital Oil заявила про плани інвестувати в українські проекти в 2012 році 230 млн. дол. США, що дасть можливість довести видобуток до 1 млрд. куб. м газу на рік і стати найбільшою приватною видобувною компанією [20].

Дана група компаній є однією з найбільш «молодих», але разом з тим перспективних груп ТНК, що працюють або розпочинають свою діяльність в країні. В 2008 році в нафтогазовій галузі України почала працювати азербайджанська національна нафтогазова компанія (ННК) SOCAR. З 2009 року в країну починаються поставки нафти у великих обсягах, за весь рік обсяг склав 560 тисяч тонн. В 2010 році компанія SOCAR виходить на щомісячний обсяг поставок в Україну - 200 тисяч тонн. В 2009 році, після ретельного дослідження роздрібного паливного ринку України, компанія SOCAR Energy Ukraine приймає рішення про створення та розвиток мережі АЗС на території України. Наприкінці 2009 року компанія купує мережу з 17 АЗС у Миколаївській та Одеській областях, а також 7 земельних ділянок під будівництво нових автозаправних комплексів.

В планах компанії на 2011 рік було відкриття мережі із 40 АЗС по всій Україні, з них 8 АЗС було заплановано відкрити в Києві. Варто зазначити, що компанії не вдалося повністю реалізувати цей план і на даний момент в Україні працює всього 32 АЗС, що порівняно мало з іншими компаніями в ланці збуту.

SOCAR декларує, що розглядає Україну, як стартовий майданчик для виходу на європейські роздрібні паливні ринки, зокрема, на ринки балканських країн (Болгарії та Румунії), а в подальшому – на ринки Середземномор'я.

Компанія «SOCAR» володіє оптовими нафтобазами в Одесі, Миколаєві, Вінниці, Києві, Чернігові, Львові та Луцьку [21].

З наведеної вище емпіричної інформації видно, що стратегія «SOCAR» подібна до стратегій російських ТНК на початку їх роботи в Україні. Говорити про майбутній розвиток компанії на українському ринку складно через специфіку даної ННК і практично повну її закритість.

До групи «Східних ТНК» також відноситься Kuwait Energy Ukraine. Kuwait Energy в 2007 році придбала за 72 млн. дол. США нафтогазовидобувну компанію з активами в Україні Cardinal Resources Plc. (Великобританія). На час придбання Cardinal Resources Plc. володіла ліцензіями на розвідку та дослідно-промислову розробку Білоусівсько-Чорнухинської, Північно-Яблунівської і Дубровської ділянок, а також володіла часткою в договорах про спільну діяльність з компаніями «Укргазвидобування» і «Укрнафта» [22].

Kuwait Energy успішно здійснювала видобуток протягом п'яти років з 2007 по 2012 рр., але в лютому 2012 року призупинила розробку Бельського газоконденсатного (Полтавська область) та Кулічівського нафтогазоконденсатного (Полтавська, Сумська області) родовищ через скасування відповідних ліцензій рішенням суду, а також відмовилася від продовження ліцензії на розробку Дубровської ділянки [23]. В результаті ТНК залишилася без значної частки своїх активів. При цьому враховуючи операційний досвід компанії в Україні можна зробити припущення, що в майбутньому Kuwait Energy відновить і продовжить нарощувати видобуток.

Провівши вивчення діяльності та аналіз перспективних проектів трьох найбільших груп нафтогазових ТНК в Україні можна зробити висновок, про наявність у них трьох видів стратегічних цілей (табл. 1): розбудова всіх ланок вартісного ланцюга; видобуток

конвенційних і неконвенційних вуглеводнів; розвиток збутової мережі. Для реалізації поставлених цілей нафтогазові ТНК інвестують в економіку України приблизно 1-1,5 млрд. дол. США протягом 2012-2013 рр.

Таблиця 1
Стратегічні цілі та проекти нафтогазових ТНК в Україні

Компанія	Країна	Стратегічні цілі в Україні	Проекти	Співпраця з державними компаніями
Лукойл	Російська Федерація	розбудова всіх ланок вартісного ланцюга	розбудова збутової мережі; участь в конкурсах на розробку родовищ	-
ТНК-ВР	Російська Федерація	розбудова всіх ланок вартісного ланцюга	розбудова збутової мережі; участь в конкурсах на розробку родовищ	-
Shell	Нідерланди / Великобританія	розбудова всіх ланок вартісного ланцюга	розбудова всіх ланок вартісного ланцюга; участь в освоєнні Юзівської, Олеської, Скіфської ділянок	НАК «Нафтогаз України», НАК «Надра України»
Chevron	США	видобуток конвенційних і неконвенційних вуглеводнів	участь в освоєнні Юзівської і Олеської, ділянок	НАК «Надра України»
ExxonMobil	США	видобуток конвенційних і неконвенційних вуглеводнів	участь в освоєнні Скіфської ділянки	НАК «Надра України»
Vanco	США	видобуток конвенційних і вуглеводнів	участь в конкурсах на розробку родовищ	-
OMV Petrom	Австрія / Румунія	видобуток конвенційних і вуглеводнів	участь в освоєнні Скіфської ділянки	НАК «Надра України»
Kulczyk Oil	Люксембург	видобуток конвенційних і вуглеводнів	видобуток вуглеводнів на території Дніпровсько-Донецького басейну	НАК «Нафтогаз України»

Компанія	Країна	Стратегічні цілі в Україні	Проекти	Співпраця з державними компаніями
Cadogan	Великобританія	видобуток конвенційних і вуглеводнів	видобуток вуглеводнів на території Дніпровсько-Донецького та Карпатського басейнів	НАК «Надра України»
Svenska Capital Oil	Швеція	видобуток конвенційних і вуглеводнів	видобуток вуглеводнів на території Карпатського басейну	НАК «Нафтогаз України»
Socar	Азербайджан	розвиток збутової мережі	розвиток збутової мережі	-
Kuwait Energy Ukraine	Кувейт	видобуток конвенційних і вуглеводнів	видобуток вуглеводнів на території Дніпровсько-Донецького басейну	НАК «Нафтогаз України»

Примітка. Таблицю складено особисто автором.

Висновки. В результаті емпіричного дослідження діяльності представників різних груп нафтогазових ТНК в Україні можна зробити висновок, що атракторами входження в нафтогазову галузь України виступають: отримання вигід від пільгового доступу до покладів сировини та сировинних ринків, зменшення видатків в ланці пошуку та видобутку, контроль збутової мережі, зниження ризиків постачань, підвищення прибутковості.

Головними мотивами використання стратегії входження нафтогазових ТНК на український ринок була і залишається виробничо-економічна і маркетингова мотивація. Дана стратегія передбачає зниження капітальних витрат і зниження ризику при створенні нових потужностей; придбанні джерел сировини; розширенні діючих виробничих потужностей; підвищенні ефективності існуючої системи маркетингу; придбанні нових каналів збуту; можливості проникнення на конкурентний географічний ринок; набутті управлінського та операційного досвіду на нових ринках; пристосуванні до внутрішніх умов країни-реципієнта.

Залучення Україною іноземних інвестицій в нафтогазову галузь розглядається, як і в більшості випадків для інших приймаючих країн, з точки зору доступу до: фінансових ресурсів; технологій; управлінського та технологічного досвіду; і можливо доступу до ринків збуту в майбутньому; можливості більш швидко досягти енергетичної незалежності. Різниця між світовим досвідом і ситуацією в Україні полягає в тому, що за часів СРСР в країні вже був створений вертикально-інтегрований ланцюг створення вартості, а його ланки були розосереджені територією СРСР. Після отримання незалежності, зв'язки між окремими ланками були порушені і метою, наприклад, російських ТНК було їх відтворення. Також можна виділити ту особливість, що галузь мала і продовжує мати (але в меншій мірі ніж раніше) національне кадрове, наукове і технологічне забезпечення, що

можна розглядати як конкурентну перевагу. На нашу думку важливими мотивами співпраці між Україною (в особі НАК «Нафтогаз») та нафтогазовими ТНК є доступ до сировини (російські та азербайджанська ТНК), а також доступ до технологій та фінансових ресурсів (західні ТНК).

На сучасному етапі транснаціоналізації виявляється, що саме технологічна складова найбільш впливає на розвиток галузі. В результаті більш високий ступінь забезпеченості енергетичними ресурсами отримують країни, що володіють не стільки природними джерелами енергоресурсів, скільки сучасними технологіями їх виробництва [24, с. 72-73]. Використання передових технологій стимулюється високою ціною на вуглеводневу сировину, яка робить їх застосування рентабельним.

Доступ до сировини можливий за умови ефективного видобутку всередині країни, а доступ до фінансових ресурсів значно спростився в останні десятиліття. Тому ми вважаємо, що на сучасному етапі розвитку нафтогазової індустрії України доступ до технологій є найбільш важливим. Це пов'язано з рядом причин серед яких: зростаюча залежність економіки від імпорту вуглеводнів; неможливість сталого економічного розвитку у зв'язку з не прогнозованим зростанням цін на енергоносії; відсутністю динамічного розвитку нафтогазової галузі, як однієї зі значних замовників науково-технічних досліджень та споживачів продукції металургійного комплексу, машинобудування, інших суміжних галузей. Слід ще раз наголосити на тому, що в Україні сформована наукова школа та присутні машинобудівні підприємства здатні частково вирішувати завдання науково-технічного забезпечення та розвитку індустрії. Неможливість забезпечення всеосяжного обслуговування пов'язана з перманентним недофінансуванням інноваційного процесу з боку держави та відсутністю протягом тривалого часу зацікавлених приватних інвесторів.

Необхідно констатувати, що залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій в нафтогазову галузь стримується низкою чинників, серед яких слід виділити недосконалі механізми видачі ліцензій на розвідку і розробку родовищ (складність, непрозорість та ін.), непередбачуваність дій влади в довгостроковій перспективі та відсутність стратегічного бачення розвитку галузі, а також значні ризики щодо повернення вкладених інвестицій і одержання прибутку.

Варто зазначити, що активізація інноваційного процесу в нафтогазовій галузі України є також необхідною умовою розвитку держави в складних економічних та геополітичних умовах [25, с. 51-53].

В даному контексті постає питання, про формування механізму ефективної взаємодії України з нафтогазовими ТНК, які прагнуть працювати на українському ринку. Ми виділяємо дві основні домінуючі стратегії нафтогазових ТНК по відношенню до України: доступ до активів – стратегія нафтогазових ТНК націлена на створення вертикально-інтегрованих структур шляхом включення в них існуючих підприємств на території України (російські ТНК); доступ до ринків збуту - ринково-орієнтовані стратегії енергетичних ТНК (більшість ТНК в Україні); доступ до покладів сировини - стратегія орієнтована на пошук сировини (конвенційних і не конвенційних вуглеводнів) використовується майже всіма нафтогазовими компаніями. На сучасному етапі розвитку нафтогазової галузі ТНК пристосовуються до політики держав (через ліцензійний механізм), а не навпаки, зважаючи на високий рівень конкуренції та обмеження доступу до покладів. Процес побудови взаємовідносин держави та ТНК потребує врахування специфіки цілей та завдань, тобто вдосконалення існуючого визначення партнерства у взаємовідносинах між країною і ТНК.

Враховуючи стратегічне значення нафтогазової галузі [26, с. 124-125; 27, с. 253-258], уряду потрібно особливо помірковано підходити до прийняття будь-яких, навіть не самих складних рішень, тому що від цих рішень напряму залежить сталий розвиток країни і її енергетична безпека.

Основним висновком дослідження ролі ТНК в нафтогазовій галузі України є те, що на сучасному етапі транснаціоналізації світової нафтогазової галузі, ТНК, за умови використання ефективного механізму взаємодії та проведення поміркованої урядової політики - можуть сприяти вирішенню широкого кола завдань технологічного, економічного, соціального та безпекового характеру. Негативний вплив від їх діяльності може бути практично зневільований, однак при цьому додаткового дослідження потребує питання впливу розробки неконвенційної вуглеводневої бази на екологію та інші галузі економіки, в першу чергу сільське господарство.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт НАК «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/2/nakweb.nsf/0/3A25D65C2606A6C9C22570D800318869?OpenDocument>
2. Гончар М. Прозорість нафтогазового сектору економіки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/161/86/>
3. Семенов А. А, Крижанівська В. В. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Діяльність ТНК в Україні та їх вплив на економічний розвиток країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/28839.doc.htm
4. Shell considering shale gas exploration, production in Turkey. Oil&GasJournal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ogj.com/articles/2012/09/shell-considering-shale-gas-exploration-production-in-turkey.html?cmpid=EnLEDSeptember62012\\$](http://www.ogj.com/articles/2012/09/shell-considering-shale-gas-exploration-production-in-turkey.html?cmpid=EnLEDSeptember62012$)
5. Total secures Khan Asparuh deepwater license in the Black Sea. PennEnergy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pennenergy.com/index/petroleum/display/7940175567/articles/pennenergy/petroleum/offshore/2012/august/total-secures_khan.html?cmpid=EnWeeklyPetroAugust312012
6. Lukoil starts 3D seismic survey at two blocks off Romania's Black Sea coast. PennEnergy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pennenergy.com/index/articles/newsdisplay/1745697194.html?cmpid=EnDailyPetroSeptember92012>
7. Exxon-led consortium wins access to Ukraine's oil and gas resources. PennEnergy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pennenergy.com/index/petroleum/display/1036944692/articles/pennenergy/petroleum/offshore/2012/august/exxon-led-consortium.html?cmpid=EnDailyPetroAugust162012&cmpid=EnWeeklyPetroAugust172012>
8. Дутчак В. Основні аспекти впливу російських ТНК на розвиток нафтового ринку України: Транснаціональні компанії (ТНК) та правові аспекти їх діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2002/11-12/20021207.html>
9. Лукойл в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lukoil.ua/rus/company/onpz>
10. Alan Petzet, Lukoil lets West Qurna-2 development contracts. Oil&Gas Journal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogj.com/articles/2012/03/lukoil-lets-west-qurna2-development-contracts.html>

11. ТНК-ВР Коммерс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tnk-bp.com.ua/company/>
12. «Лукойл» продолжает движение. НефтеРынок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nefterynok.info/analytics.phtml?art_id=147
13. ЗАО «ЛИНИК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tnk-bp.ru/production/enterprises/linik/>
14. ТНК-ВР отчиталась о высоких результатах 1-го квартала 2012 года согласно МСФО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tnk-bp.ru/center/releases/2012/05/13955/>
15. Shell в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shell.ua/>
16. «ШЕЛЛ» В УКРАЇНІ. Газові проекти. Розвідка та видобуток в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.shell.ua/home/content/ukr/aboutshell/our_business_tpkg/onshore/where_we_operate/
17. Каменев М. Засланцы / М. Каменев // Бизнес. – 2012. – № 21. – С. 32-34.
18. Офіційний веб-сайт «Венко Прикерченська Лтд.". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpl.kiev.ua/>
19. Kulczyk Oil Ventures. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.kulczykoilventures.com/en/pr/222191/ukraine-krutogorovskoye-7-well-commences-drilling?rss=true>
20. Сиренко А. Надейся и жди. НефтеРынок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nefterynok.info/analytics.phtml?art_id=138
21. Офіційний веб-сайт Socar в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socar.com.ua/ua>
22. Kuwait Energy нашла партнера для разработки месторождений. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oilnews.com.ua/news/article7043.html>
23. Кувейтская Kuwait Energy Company приостановила разработку Бельского и Куличихинского газоконденсатных месторождений. НефтеРынок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nefterynok.info/news.phtml?news_id=6309
24. Підчоса О. В. Активний інноваційний процес в нафтогазовій галузі, як запорука сталого розвитку національної економіки України / О. В. Підчоса // Економічна інтеграція як умова підвищення добробуту в країнах СНД. Зб. наук. праць. конф. – Одеса : Редакц.-вид. центр. Одес. нац. ун-ту імені І. І. Мечникова, 2011. – Ч. III [за заг. ред. к.е.н. І. А. Ломачинської]. – С. 72-73.
25. Підчоса О. В. Передумови розвитку конкурентних переваг в енергетичному секторі та їх використання для економічного росту транзитивних економік / О. В. Підчоса // Стратегії розвитку постсоціалістичних країн в умовах європейської економічної інтеграції. Зб. наук. праць. конф. – Одеса : Редакц.-вид. центр. Одес. нац. ун-ту імені І. І. Мечникова, 2010. – [за заг. ред. к.е.н. І. А. Ломачинської]. – С. 51-53.
26. Підчоса О. В. План дій ЄС з енергоефективності: позитивний досвід для України / О. В. Підчоса // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Зб. наук. праць. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2011. Вип. 97. – Ч. I (у 2 ч.). – С. 124-125.
27. Підчоса О. В. Взаємозв'язок глобальної фінансової кризи та різких змін ціни на нафту / О. В. Підчоса // Теоретичні та практичні підходи щодо оцінок наслідків глобальної фінансової кризи : Матеріали міжнар. наук. конф. [відп. ред. д.е.н., проф. О. В. Плотніков]. – К.: Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАН України, 2011. – С. 253-258.